

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

ЛЕЛЮК ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 811.161.2'367.335

**СТИЛІСТИКА І ПРАГМАТИКА
СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПІДРЯДНИМ
КОМПОНЕНТОМ ПРИЧИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ
90-Х РОКІВ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент
Чернушенко Ніна Миколаївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
доцент кафедри теорії і методики викладання
філологічних дисциплін у початковій школі.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор,
академік АПН України
Мацько Любов Іванівна,
Інститут української філології Національного
педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри стилістики української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Калашник Юлія Іванівна,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
доцент кафедри української мови.

Захист відбудеться «28» вересня 2018 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.053.05 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «22» серпня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Щербакова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Особливості функціонування складнопідрядних конструкцій із семантико-синтаксичними відношеннями причини привертають увагу багатьох представників різних лінгвістичних шкіл вітчизняної й закордонної мовознавчої науки (В. А. Белошапкова, О. Є. Вержбицький, О. В. Глотова, Л. І. Дубовик, М. П. Івченко, А. М. Пешковський, Р. О. Христіанінова, І. Г. Чередниченко, К. Ф. Шульжук та ін.).

Складнопідрядні конструкції, в яких між предикативними частинами розгортаються причинові відношення, реалізуючись у класичній (елементарній й неелементарній) структурі, у складі багатокомпонентних будов) і факультативній (парцельовані, неповні, вставлені конструкції) формах, є активним засобом моделювання мовної картини світу, у тому числі авторської художньої картини світу, і не лише виступають стабільною синтаксичною одиницею, що є елементом передавання текстового задуму, а й, несучи певний зміст, стають його художнім виразником, а відтак – потужним засобом зображального синтаксису. Недостатня вивченість цього аспекту функціонування обраного предмета аналізу спонукає до дослідження, де такі синтаксичні утворення будуть піддані детальному науковому вивченню й описові.

Складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини реалізуються не лише як одиниця мови, а й як одиниця мовлення, як актуалізований мовний знак у комунікативній діяльності, однак дотепер в українському мовознавстві питання їхнього комунікативного вияву не розглядалося. Це підтверджує необхідність розгляду названих складнопідрядних структур в аспекті їхнього функціонування в мовленні.

Такий стан із визначенням статусу складнопідрядної конструкції з підрядним компонентом причини як одиниці експресивного й комунікативного синтаксису, уточненням її ознак як цілісного граматичного утворення викликає необхідність її комплексного вивчення, що стане доповненням теоретичних досліджень багатоаспектної природи речення.

Актуальність дослідження полягає в потребі здійснення комплексного аналізу складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини як складника синтаксичної системи сучасної української літературної мови. У зв'язку з цим виникає низка питань, розв'язання яких має відбуватися з урахуванням сучасного стану розвитку вітчизняної й зарубіжної мовознавчої думки: структурно-семантична типологія, функційно-стилістичний потенціал і комунікативно-прагматична специфіка складнопідрядних конструкцій, між складниками яких формуються семантико-синтаксичні відношення причини. Потреба в системному дослідженні цих синтаксичних одиниць, зреалізованих у текстах сучасної української художньої прози, зумовлена необхідністю

теоретично обґрунтувати особливості їх функціонування з погляду стилістичного і комунікативного синтаксису.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану наукової діяльності кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди в межах наукової теми «Сучасна українська мова: когнітивний і прагматичний аспекти дослідження» (державний реєстраційний номер 0111U006434). Тема кандидатської дисертації затверджена Вченою радою ХНПУ імені Г. С. Сковороди (протокол № 1 від 24 січня 2014 року).

Мета дисертації – виявити особливості функційно-стилістичної організації і комунікативно-прагматичної реалізації складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини в текстах української художньої прози 90-х років ХХ – початку ХХІ століття.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі теоретичні й практичні **завдання**:

- окреслити типологічні ознаки складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини, що функціують у текстах сучасних українських прозаїків;

- проаналізувати особливості складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини з погляду їхнього лексико-граматичного оформлення і семантичного наповнення предикативних частин;

- виявити текстотвірні можливості й функційно-стилістичні особливості вживання аналізованих синтаксичних структур у художньому мовленні;

- встановити прагматичні типи складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини, що спостерігаються в художній прозі сучасних українських авторів;

- визначити залежність структурно-семантичних різновидів складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини і комунікативних ситуацій, у яких вони використовуються;

- з'ясувати комунікативний потенціал складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини;

- схарактеризувати комунікативні типи складнопідрядних конструкцій із семантико-синтаксичним відношенням причини, що складають їхню комунікативну парадигму.

Об'єктом вивчення виступають складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини.

Предмет дослідження становлять складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини в структурно-семантичному, функційно-стилістичному і прагматичному аспектах.

Матеріал дослідження складають понад 3000 складнопідрядних конструкцій, предикативні частини яких формують семантико-синтаксичні відношення причини, дібраних із 89 оригінальних прозових творів 39 сучасних українських авторів кінця ХХ – ХХІ ст.: С. Андрухович, Ю. Андруховича, Насті Байдаченко, І. Білика, Б. Бойчука, Ю. Винничука, О. Вільчинського, О. Гавроша, С. Грицюка, Г. Гусейнова, Є. Гуцала, В. Даниленка, Люко Дашвар, Любка Дереша, М. Дочинця, О. Думанської, В. Жадька, О. Забужко, П. Загребельного, Р. Іваничука, А. Кокотюхи, Л. Кононовича, Дари Корній, І. Корсака, Л. Костенко, В. Лиса, С. Майданської, М. Матіос, Я. Ороса, Г. Пагутяк, Л. Пономаренко, Т. Прохаська, С. Процюка, І. Роздобудько, М. Слабошпицького, Н. Сняданко, С. Талан, В. Тарнавського, В. Шевчука, В. Шкляра, Ю. Щербака. Вважаємо, що така добірка фактичного матеріалу сприятиме виробленню більш об'єктивної оцінки досліджуваних синтаксичних одиниць.

Окреслена мета дослідження, визначені завдання і специфіка аналізованого предмета зумовили синтезоване застосування таких **методів і прийомів дослідження**:

– *метод лінгвістичного спостереження й описово-аналітичний метод* (розроблення системи комплексного аналізу складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини з позицій функційно-семантичного й комунікативно-прагматичного підходів; для узагальнення спостережень над зібраним матеріалом і репрезентації класифікаційних підходів до аналізованих одиниць);

– *метод суцільної вибірки* (у процесі добору ілюстративного матеріалу);

– *метод структурно-семантичного аналізу* (забезпечення різноаспектного аналізу складнопідрядних конструкцій, що реалізують відношення причини);

– *класифікаційний метод* (виявлення різновидів і моделей досліджуваних синтаксичних одиниць);

– *метод семантико-стилістичного аналізу* (з'ясування художньо-виражальних можливостей складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини);

– *метод кількісного підрахунку* (визначення частоти вживання досліджуваних синтаксичних одиниць);

– *конструктивний метод* (моделювання ситуації вживання аналізованих синтаксичних конструкцій);

– *прагматичний метод і метод актомовленнєвого аналізу* (виявлення закономірностей функціонування складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини як мовного знака в комунікативній діяльності).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі вперше зібрано й узагальнено матеріал, який дає підстави для вивчення структурно-

семантичних, функційно-стилістичних і комунікативно-прагматичних особливостей реалізації складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини в текстах української художньої прози 90-х років ХХ – початку ХХІ століття.

Теоретичне значення роботи полягає в розширенні кола досліджень із синтаксису, стилістики і прагматики української мови, у доповненні класифікації різновидів складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини з погляду їхньої структурно-семантичної і комунікативно-прагматичної організації, що може бути основою для подальшого вивчення конструкцій цього виду й зразком для аналізу інших складнопідрядних утворень.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані при викладанні курсів «Синтаксис сучасної української літературної мови», «Стилістика сучасної української мови», «Комунікативна лінгвістика» і «Лінгвістична прагматика»; використані в дослідницьких працях із відповідних галузей науки, залучені для написання підручників, посібників та іншої навчально-методичної літератури з проблем синтаксису, стилістики, комунікативної і прагматичної лінгвістики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням із авторським підходом до аналізу особливостей реалізації складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини як активного художньо-виражального засобу й продуктивної комунікативної одиниці в текстах української художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ століття. Усі результати роботи отримані самостійно. Публікацій, написаних у співавторстві, немає.

Апробація матеріалів дослідження відбувалася у формі обговорення на наукових семінарах аспірантів, на засіданнях кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2012–2017 рр.) й наукових семінарах кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету. Основні положення та результати дослідження виголошені на II Міжнародній науковій конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 3–4 листопада 2011 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальные вопросы и практики филологических исследований» (Прага, 25–26 березня 2013 р.); II Міжнародній науково-практичній інтердисциплінарній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Рівне, 18–19 квітня 2013 р.); III Міжнародній науковій конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 7–8 листопада 2013 р.); XV Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних

досліджень «Сучасні напрями в дослідженні мовних одиниць (на матеріалі української та російської мов)» (Харків, 8–9 квітня 2014 р.); XVI Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем лінгвістичних досліджень «Семантика мовних одиниць» (Харків, 14–15 квітня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Science without boundaries – development in 21st century» (Будапешт, 28 серпня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мова. Культура. Взаєморозуміння» (Дрогобич, 20–23 вересня 2011 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих науковців «Україністика: нові імена в науці» (Горлівка, 30 вересня 2011 р.).

Публікації. Теоретичні і практичні результати дослідження висвітлено в дванадцяти одноосібних наукових статтях, дев'ять із яких опубліковано у фахових виданнях, затверджених МОН України, серед них чотири – у вітчизняних фахових виданнях, зареєстрованих у міжнародних наукометричних базах; одна – у закордонному науковому галузевому виданні, дві – у нефахових збірниках наукових праць.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, 4 розділів, загальних висновків, списку використаної літератури до кожного розділу (загальна кількість – 205 найменувань), списку джерел ілюстративного матеріалу (89 найменувань). Загальний обсяг роботи – 214 сторінок, основний текст – 174 сторінки (7,9 авторського аркуша).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету, завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, з'ясовано методи наукового пошуку, висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, схарактеризовано ступінь апробації результатів дисертації, окреслено структуру й обсяг роботи.

Перший розділ «Теоретичні засади вивчення складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини» містить три підрозділи. У першому підрозділі схарактеризовано історію вивчення питання структурно-граматичної організації аналізованих одиниць та їхнього семантичного наповнення, що уможливило їхнє дослідження з погляду стилістичного і комунікативного синтаксису (дослідники В. А. Белошапкова, В. О. Богородицький, Ф. І. Буслаєв, Н. С. Валгіна, І. Р. Вихованець, О. Х. Востоков, М. І. Греч, І. І. Давидов, Л. І. Дубовик, А. П. Загнітко, М. П. Івченко, М. У. Каранська, С. Ю. Крючков, Л. Ю. Максимов, А. К. Мойсієнко, М. С. Поспелов, І. Г. Чередниченко, Р. О. Христіанінова, К. Ф. Шульжук, О. С. Яригіна). У здійснених дотепер дослідженнях складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини, незалежно від принципів застосовуваних класифікацій, були виділені тільки з

урахуванням характеристик підрядного складника, проте в жодній розвідці не виокремлюються речення досліджуваної семантики, де б до уваги брали складнопідрядну конструкцію як цілісну синтаксичну структуру. Крім того, нормативні й факультативні форми функціонування складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини не були піддані вивченню ні з погляду стилістичного синтаксису, ні з позиції комунікативного синтаксису.

Також у роботі розглянуто складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини у висвітленні сучасних дослідників синтаксичної стилістики, проаналізовано факультативні форми функціонування складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини (конструкції з парцельованим підрядним компонентом, конструкції з підрядним компонентом причини, в яких фіксується нульова головна частина, перервані складнопідрядні конструкції), з'ясовано їхню недостатню вивченість як засобів експресивного синтаксису, доведено доцільність здійснення такого граматичного дослідження, де складнопідрядна конструкція з підрядним компонентом причини стала єдиним предметом вивчення й розглядалася як цілісне синтаксичне утворення з огляду на різні аспекти її функціонування.

Надалі зазначено, що до цього часу в українській лінгвістиці ґрунтовно не розглядалося питання комунікативної реалізації складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини. У більшості робіт, створених у II половині XX століття, що стосувалися комунікативного вияву синтаксичних одиниць, розглядалися прості речення (Г. В. Валімова, І. Р. Вихованець, Г. О. Золотова, М. К. Онипенко, І. С. Шевченко та ін.); аналіз складних структур з погляду їхньої комунікативної реалізації здійснено в поодиноких працях деяких зарубіжних і українських дослідників. До більш детального вивчення складного речення як актуалізованої одиниці комунікації удаються лінгвісти наприкінці XX – початку XXI століття (В. М. Абашина, Т. А. Амінева, М. Ю. Вороніна, М. В. Голтвеницька, О. А. Кострова, Е. В. Олійник, В. В. Орехов, С. Т. Шабат-Савка, К. Ф. Шульжук та ін.). Але в небагатьох з-поміж опрацьованих дослідженнях розглядаються складнопідрядні структури з підрядним компонентом причини. Це підтверджує необхідність дослідження складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини в аспекті їхнього функціонування в мовленні.

У другому розділі «**Структурно-семантичний аналіз складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини як підґрунтя їх вивчення з погляду стилістики і прагматики**», що складається з трьох підрозділів, розкрито структурну специфіку досліджуваних синтаксичних одиниць і схарактеризовано різновиди з урахуванням семантико-граматичних ознак їхнього оформлення.

У реферованому дослідженні з'ясовано, що в сучасній українській художній прозі репрезентовані складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини, що функціують як окремі синтаксичні одиниці та у складі поліпредикативних синтаксичних утворень. Як окремі синтаксичні структури аналізовані конструкції реалізуються у двох виявах: а) елементарні складні речення (78,44 %) на зразок: *Після стількох невдач і розчарувань Ворон відганяв од себе будь-які сподівання, бо вони, несправджені, тільки каламутять життя* (В. Шкляр), які характеризуються різноманітністю вираження як за своєю внутрішньою організацією, так і за рівнем зв'язаності з контекстом, б) неелементарні синтаксичні утворення (21,56 %), у яких можуть складатися відношення однорідної супідрядності (*Досі ще вітер висвистує у тих порожніх нових будинках, бо нікому жити у них, [бо – О. Л.] у землі лежать їхні мешканці* (І. Корсак)) й відношення різнорідної підрядності (*Вона раділа, бо все було дуже гарно, бо вона добре почувалася на природі, бо любила плавати, бо їй пасував колір води* (С. Андрухович)). У проаналізованих багатокомпонентних утвореннях складнопідрядна конструкція з підрядним компонентом причини відіграє роль невід'ємного смислового й комунікативного складника (*Ісабель сиділа поруч з Філіппом на дуже широкому кріслі з різною спинкою, під ноги їй поклали подушку з гаптованого оксамиту, бо нова герцогиня була малою на зріст* (Настя Байдаченко)). Найбільшою частотністю вживання характеризуються трикомпонентні конструкції (61,8 %), значно рідше – чотирикомпонентні утворення (20,58 %) й конструкції, що складаються з п'яти предикативних частин (17,62 %), де разом з іншими значеннєвими відношеннями реалізується відношення причини.

Досліджувані синтаксичні утворення представлені одиницями, що мають як «класичну» форму (щойно наведені приклади), так і факультативні (парцельовані (*Якогось ранку прокинемося в іншій державі. **Бо** проспали свою* (Л. Костенко)), діалогічно неповні (*– А як же ти звірив, що то був мідень, а не баняк і не горщик, темно ж було? – спитав пан возний. / – **Бо** скарб засвітився, – урочисто проголосив хлопець* (В. Шевчук)) і вставлені (*На другій сторінці зверху було написано від руки друкованими літерами *Feroux gens...* (бо ж на наших друкарських машинках не було латинських літер), а внизу сторінки – ще й зноска і пояснення* (О. Вільчинський)) структури) форми, які розширюють можливості реалізації складнопідрядних конструкцій причинової семантики в сучасній українській літературній мові.

Також встановлено, що у творах української художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ століття вживаються такі семантико-граматичні різновиди складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини: а) структури, головна частина яких несе заперечення (***Ні** волосся, **ні** бороди та вусів жерці не носили, бо в тім і відзнака волоха од звиклого ратника,*

тім'я ж запинали теж полотняними хустинками (І. Білик)); б) конструкції, головний складник яких передає волевиявлення (*Роззуйся та роздягнись, бо важко в чоботях і куфайці* (Є. Гуцало)); в) синтаксичні утворення, де головний компонент містить ствердження (*Мусиш полюбити цю роботу, бо поки що не маєш іншого виходу* (М. Слабошпицький)).

Спостереження різновидів складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини за ознакою семантичного наповнення головного і підрядного складників засвідчує, що аналізовані синтаксичні структури, репрезентовані у творах сучасної української художньої прози, реалізуються за такими смисловими схемами: а) зміст головного й підрядного складника розкриває сутність явищ об'єктивної дійсності (17,12 %), як-от: *Рокитне спало, бо натрудилося за день як прокляте* (Люко Дашвар); б) інформація, запропонована в обох предикативних частинах, стосується психоемоційного чи фізичного стану особистості, а також її дій і вчинків (51,35 %), наприклад: *Юрко навмисне стріляв у стіну, поступово укладаючи вензель королеви Вікторії, бо так робив Шерлок Холмс* (Т. Прохасько); в) у головному компоненті наводяться відомості про навколишній світ, а підрядний розкриває мотиви і вчинки особистості, що вказують на причину виникнення факту, викладеного в препозиції (12,61 %): *Та підкотитися до них – річ не проста, бо в побуті всі такі до оскоми пристойні та побожні* (О. Думанська); г) головний складник конкретизує стан і дії особистості, а підрядний деталізує причини їхнього виникнення, пов'язані з об'єктивним світом (18,92 %): *Петро вернувся швидко, бо костел св. Миколая був недалеко* (Г. Пагутяк). Як засвідчили результати аналізу, конструкції всіх виокремлених різновидів функціують у художньому тексті, виявляючи відповідні семантичні відтінки смислового наповнення головної й підрядної предикативної частини. Найбільш часто автори використовують досліджувані одиниці, в яких зміст головної й підрядної частин стосується певного стану чи дій особистості.

Отже, аналізований вид конструкцій активно функціює в сучасній українській художній прозі й виявляється як багатогранна синтаксична і семантична структурно-граматична одиниця.

У третьому розділі **«Функційно-стилістичний аспект реалізації складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини в художніх творах сучасних українських прозаїків»** описані особливості функціонування аналізованих синтаксичних утворень із погляду стилістичного синтаксису.

У першому підрозділі доведено, що досліджувані синтаксичні структури виявляють високий текстотвірний потенціал у текстах сучасної української художньої прози, забезпечуючи структурну зв'язність окремих одиниць тексту, демонструючи можливість встановлювати анафоричні,

катафоричні й анафоро-катафоричні структурні зв'язки всередині абзацу як найменшої одиниці тексту, а також актуалізуючи смислові відношення, що сприяють розкриттю мікротеми оповіді і формуванню єдиної цілісної теми всього тексту.

Далі з'ясовано, що аналізовані складні утворення в усіх формах реалізації виступають потужними засобами зображального синтаксису, використання яких уможливорює створення пейзажів, інтер'єрних описів, портретних характеристик як елементів цілісного художнього тексту, а також є невід'ємним структурним складником у побудові таких обов'язкових сюжетних компонентів композиції художнього твору, як експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація й розв'язка.

Наступний підрозділ містить спостереження за складнопідрядними структурами причинової семантики як адгерентними експресивними засобами. Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що складнопідрядні конструкції з парцельованим підрядним компонентом причини, неповні складнопідрядні конструкції причинової семантики і складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини, що виконують роль вставлених структур, виступають одним із засобів досягнення експресивності художньої оповіді в опрацьованих прозових творах, що вказує на розширення стилістичних можливостей складних синтаксичних утворень.

У чотирьох підрозділах **четвертого розділу «Комунікативно-прагматичний аналіз складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини, що функціують у текстах сучасної української художньої прози»** висвітлюється специфіка реалізації аналізованих одиниць як одиниць мовлення.

У першому підрозділі визначено і схарактеризовано прагматичні типи досліджуваних синтаксичних структур. Результати спостережень засвідчують, що в текстах української художньої прози, створених у 90-х роках ХХ століття – початку ХХІ століття, репрезентовані такі прагматичні різновиди складнопідрядних конструкцій, між предикативними частинами яких встановлюються семантико-синтаксичні відношення причини: констативи, директиви і квеситиви. Констативи (26,56 %) і квеситиви (24,48 %) можуть виявлятися в художніх текстах у реченнях, що є суто повідомленням (*Він біг щосили, бо з другого краю неба на луг насувалася велика хмара* (В. Лис)) і суто запитанням (*А може, Христос зарано цей заповіт людові дав, бо малий той люд ще, карликуватий і довгенько нездатний буде на таку височінь самопожертви та притлумлення гордині своєї підвестися?* (І. Корсак)), а можуть поєднуватися в різних варіаціях із компонентами, що мають відмінну ілокутивну силу (констатив + менасив (2,04 %) (*– Я хочу тобі допомогти, бо біда може бути, [– дивилася лагідними очима на Петруню, а та, враз зів'яла, як опалий лист...]* (М. Матіос));

констатив + квеситив (6,12 %) (*– Найвища пора й нам обізватися, – [підтримав Іван Якова.] – Бо хто це зробить, як не ми, – Ірод?* (Р. Іваничук)). Речення, комунікативно-інтенційний зміст головної частини яких відповідає директиву, трапляються тільки в поєднанні зі складниками, що мають іншу комунікативну інтенцію (ін'юктив + менасив (18,36 %): *І не шукайте отелів на П'ятій авеню, бо від тамтих цін вас трафить серцевий напад* (В. Даниленко); ін'юктив + констатив (10,2 %): *Та годі, бо, мов той провінціал, стаю велеречивим...* (С. Майданська); ін'юктив + квеситив (2,04 %): *[– .... То ти вже як дуриш государство, то] дури. Бо хто його не дуристь? [Але ж не лізь у політику]* (В. Даниленко); реквестив + менасив (4,08 %): *Не руйнуйте мужчин, бо й вони вас не збудують, – тихо кажу я* (Л. Костенко); реквестив + констатив (6,12 %): *Не лякайся, бо навіть найстрашніші казки мають щасливий кінець* (С. Майданська)). Крім того, трапляються випадки прагматичного транспонування складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини, що підтверджує така ілюстрація: *– Усім розтулити вуха, бо зараз наш самодіяльний хор виконає славень «Ще не вмерла Україна»* (В. Шкляр). За формальними ознаками перша частина наведеної конструкції ілюструє констатив, хоча за характеристиками комунікативно-інтенційного змісту це ін'юктив: тут звучить яскраво виражене спонукання до дії.

Результати наукового пошуку вказують на те, що аналізовані складні синтаксичні конструкції як комунікативна й прагматична одиниця виступають засобом актуалізації мовленнєвих актів, виокремлених за такими критеріями: характер ілокутивної сили (репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви, декларативи), кількість ілокутивних сил (прості і гібридні), структура (комплексні), тип інтерактивності (односторонні, двосторонні). Це дозволяє стверджувати, що різні прагматичні типи складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини активно функціують в описаних мовленнєвих актах, засвідчених у текстах сучасної української художньої прози.

Нами з'ясовано, що аналізовані складнопідрядні утворення, уживані в різних формах зовнішнього і внутрішнього мовлення, які вербалізуються в опрацьованих творах української художньої літератури, виступають одним із активних засобів створення розлогих авторських коментарів та описів, розкриття ставлення героя до навколишнього світу, особливостей його психоемоційного сприйняття цього світу й можливості реалізації героя в ньому, а отже, реалізують свій комунікативний потенціал. Синтаксична організація відповідної форми мовного спілкування зумовлюється її призначенням і функціями в художньому творі та комунікативним завданням автора.

Надалі схарактеризовано такі комунікативні типи одиниць досліджуваної семантики, як розповідні (47,72 %): *Діана дуже хвилювалася, адже вирішувалося її майбутнє* (С. Талан), власне питальні (10,76 %): *А може, не дає прощення? Бо чого ж то тепер бути Кириловому духові в Мариньчинім саду?!* (М. Матіос), розповідно-питальні, де головна частина має бути розповідною, а підрядна – питальною (15,38 %): *І знову хапаюся за свій келих, бо що маю робити?* (О. Забужко), спонукально-розповідні (21,53 %): *Тільки зроби це просто зараз! Адже потім я нічого не посмію просити!* (І. Роздобудько) й оптативно-розповідні (4,61 %): *Я би на твоєму місці дала Орка повчитися якогось ремесла, бо господарка мала, вас не виживить* (Г. Пагутяк). Найчастіше у прозових творах сучасні митці художнього слова вдаються до вживання складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини, що мають розповідне комунікативне значення й стверджувальний чи заперечувальний характер, а також можуть бути емоційно нейтральними й окличними, тобто емоційно насиченими.

Отже, складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини, актуалізовані в досліджуваних художніх текстах, виступають як активні одиниці мовлення.

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини дав можливість з'ясувати особливості їхньої функційно-стилістичної організації і комунікативно-прагматичної реалізації в українській художній прозі останнього десятиліття ХХ і початку ХХІ століття. Основні висновки дисертаційної роботи такі:

1. Складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини, репрезентовані в текстах сучасної української художньої прози, вирізняються такими типологічними характеристиками:

- реалізуються як окремі одиниці (елементарні й неелементарні складні синтаксичні побудови) і як частини у складі багатоконпонентних синтаксичних утворень, що розкривають багатогранні зв'язки досліджуваних речень з іншими граматичними будовами;

- представлені синтаксичними одиницями, що мають як «класичну» форму, так і факультативні (парцельовані, діалогічно неповні і вставлені структури) форми, які розширюють можливості реалізації складнопідрядних конструкцій причинової семантики в сучасній українській літературній мові;

- необхідність передавання причини попередньої дії мотивується наявністю заперечення, волевиявлення чи ствердження в головній предикативній частині;

- смислове наповнення головного і підрядного компонентів вказує на можливість реалізації таких різновидів складнопідрядних конструкцій із

підрядним компонентом причини, як «об'єктивні» (висловлене в обох предикативних частинах стосується явищ об'єктивної дійсності), «особистісні» (зміст обох складників розкриває сутність дій, вчинків чи стану певної особи), «об'єктивно-особистісні» (розгортаються за схемою «реальна дійсність – особистість») та «особистісно-об'єктивні» (утворюються за схемою «особистість – об'єктивна реальність»).

2. Складнопідрядні конструкції, в яких між головною і підрядною предикативними частинами встановлюються семантико-синтаксичні відношення причини, виступають активним мовним засобом моделювання авторської художньої картини світу, що виявляється в можливості:

– забезпечити структурну зв'язність окремих одиниць тексту художнього твору через встановлення анафоричних, катафоричних й анафоро-катафоричних структурних зв'язків усередині найменшої одиниці тексту – абзацу, а також завдяки актуалізації смислових відношень, що сприяють розкриттю мікротеми оповіді, а отже – і формуванню єдиної цілісної теми всього тексту;

– проявити яскраві виражально-художні потенції у створенні пейзажу, опису інтер'єру й зовнішніх обставин дії твору, портретних характеристик як елементів цілісного художнього тексту;

– надати художній оповіді динамізму, лаконічності й експресивності завдяки вживанню факультативних форм як стилістично маркованих синтаксичних одиниць:

- парцельовані складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини реалізуються в художньому мовленні як засоби актуалізації змісту базової частини і парцелята зі значенням причини, створення смислового контрасту у змісті базової структури й парцелята для передавання мовленнєвої експресії;

- діалогічно неповні досліджувані конструкції характеризуються перенесенням смислової й експресивної ваги на підрядну частину внаслідок свідомого руйнування стандартної формально-синтаксичної структури, завдяки чому відбувається інтимізація оповіді, активізується мислення читача й загострюється його увага до зображуваного, а отже – підтримується зацікавленість художнім твором;

- складнопідрядні утворення з підрядним компонентом причини як вставлені конструкції виступають одним із важливих засобів створення художньої оповіді, оскільки сприяють виділенню найбільш важливих за змістовим навантаженням частин висловлювання і його організації в різних смислових планах.

Такі конструкції виявляють художньо-виражальні властивості в аналізованих художніх творах як адгерентні експресивні засоби, що вказує

на широкі стилістичні можливості аналізованих складних синтаксичних утворень.

3. Складнопідрядна конструкція з підрядним компонентом причини як конструктивно, комунікативно, інтонаційно й змістово завершене синтаксичне утворення є виразником функційних особливостей мови й мовлення, а отже, йому притаманні властивості не тільки граматичної, а й комунікативної одиниці:

– у художньому мовленні репрезентовані такі прагматичні типи досліджуваних синтаксичних структур, що виявляють:

- єдину ілокутивну силу констатива (суто повідомлення); квеситива (суто запитання);

- поєднання кількох комунікативно-інтенційних планів: констатив + менасив (повідомлення + погроза); констатив + квеситив (повідомлення + запитання);

- речення, комунікативно-інтенційний зміст головної частини яких відповідає директиву, трапляються тільки в поєднанні зі складниками, що мають іншу комунікативну інтенцію: ін'юктив + менасив (наказ + погроза); ін'юктив + констатив (наказ + повідомлення); ін'юктив + квеситив (наказ + запитання); реквестив + менасив (прохання + погроза); реквестив + констатив (прохання + повідомлення);

- зафіксовані випадки прагматичного транспонування, що підтверджуються вживанням конструкцій, перша частина яких за формальними ознаками ілюструє констатив, але за характеристиками комунікативно-інтенційного змісту належить до ін'юктивів, оскільки передається яскраво виражене спонукання до дії;

– виділені прагматичні типи складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини виступають актуалізаторами таких мовленнєвих актів:

- за характером ілокутивної сили: у репрезентативі (передавання певної інформації, характеристика певного стану речей) реалізується констатив; у директиві (спонукання адресата до дії) – ін'юктиви або реквестиви в поєднанні з іншими типами, представленими в підрядній частині, у комісиві (вираження погрози) – комбінований тип із менасивом у підрядному складнику, в експресиві (опис психічного стану мовця) – констатив, у декларативі (встановлення відповідності між пропозиційним змістом і реальністю) – констатив;

- за кількістю ілокутивних сил: у простих репрезентовані конструкції, усі складники яких мають однаковий комунікативно-інтенційний зміст (констативи і квеситиви); у гібридних – структури, де головна і підрядна предикативні частини мають різну ілокутивну силу (усі названі комбіновані типи);

- за структурою: актуалізації комплексного мовленнєвого акту сприяють ті конструкції, головний і підрядний компоненти яких мають різний комунікативно-інтенційний зміст (усі названі комбіновані типи);

- за типом інтерактивності: в односторонніх (не потребують негайного зворотного зв'язку – авторські коментарі та внутрішнє мовлення персонажів) функціують констативи, у двосторонніх (діалоги, учасниками яких є персонажі художніх творів) – і такі, що мають однакову ілокутивну силу, і такі, що поєднують у головній і підрядній частинах різний комунікативно-інтенційний зміст.

4. Складнопідрядні конструкції з семантико-синтаксичними відношеннями причини між предикативними частинами виступають активними складниками синтаксичної будови різних форм мовного спілкування – зовнішнього мовлення (зовнішній монолог автора як оповідача, зовнішній монолог персонажа як оповідача, діалог між персонажами твору, діалог-інтерв'ю в біографічній прозі) і внутрішнього мовлення (внутрішній монолог персонажа художнього твору) – і цим підтверджують можливість виявлення свого комунікативного потенціалу.

5. Складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини, засвідчені в досліджуваних художніх текстах, функціують як емоційно нейтральні й емоційно насичені одиниці мовлення, що реалізуються за допомогою таких комунікативних типів: власне розповідні, власне питальні, розповідно-питальні, спонукально-розповідні й оптативно-розповідні. Сукупність названих комунікативних типів аналізованих синтаксичних конструкцій складає їхню комунікативну парадигму.

Отже, складнопідрядні конструкції з причиновими відношеннями – це активна і продуктивна структурно-семантична одиниця мови й комунікативно-функційна одиниця мовлення.

Перспективним продовженням дослідження є проведення порівняльних студій щодо особливостей вираження семантико-синтаксичного відношення причини різними мовними засобами; з'ясування специфіки їх реалізації в різножанрових і різностильових текстах.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

у фахових виданнях, затверджених МОН України:

1. Волобуєва О. О. Функціонування складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини в історичній прозі початку ХХІ століття: структурно-граматичний аспект // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. № 936. Серія Філологія. Вип. 61. С. 105 – 108.

2. Волобуєва О. О. Складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини у творах Софії Андрухович: структурно-граматичні різновиди та їх комунікативний потенціал // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2011. Вип. 32. С. 173 – 178.

3. Волобуєва О. О. Функціонування неелементарних складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини в українській художній прозі початку ХХІ ст. // Філологічні студії: збірник наукових праць. Кривий Ріг: КДПУ, 2011. Вип. 6. С. 562 – 566.

4. Волобуєва О. О. Парцельовані складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини як одиниця художнього синтаксису в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття // Філологічні студії: збірник наукових праць. Кривий Ріг: КДПУ, 2013. Вип. 9. С. 492 – 497.

5. Волобуєва О. О. Неповні складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини як засіб експресивного синтаксису в українській художній прозі // Філологічні науки: збірник наукових праць. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. Кн. 4. С. 193 – 196;

у вітчизняних фахових виданнях, зареєстрованих у міжнародних наукометричних базах:

6. Волобуєва О. О. Текстотвірний потенціал складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини (на матеріалі сучасної української художньої прози) // *Studia Methodologica: Volodymyr Hnatyuk National Pedagogic University of Ternopil*. Ternopil: TNPU, 2014. Issue 36. С. 138 – 143.

7. Волобуєва О. О. Виразальні потенції складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини (на матеріалі сучасної української художньої прози) // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. Вип. 37. С. 57 – 64.

8. Лелюк О. О. Прагматичні типи складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини (на матеріалі сучасної української художньої прози) // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 42. С. 44 – 51.

9. Лелюк О. О. Комунікативна парадигма складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини (на матеріалі української художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ століття) // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 46. С. 65 – 72;

у закордонному науковому галузевому виданні:

10. Лелюк О. О. Складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини як вставлені конструкції: структурно-граматичний і функціонально-стилістичний аспекти (на матеріалі української художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ століття) // *Science and Education a New Dimension. Philology*, IV (22), Issue: 99, 2016. P. 27 – 31;

у нефархових збірниках наукових праць:

11. Волобуєва О. О. Структурно-граматичні різновиди складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини у творі Марії Матіос «Нація» // Україністика: нові імена в науці: збірник наукових праць. Горлівка: ГДПШМ, 2011. Вип. 3. С. 95 – 98.

12. Волобуєва Е. А. Семантико-грамматические разновидности сложноподчиненных предложений с придаточным причины (на материале современной украинской художественной прозы) // Актуальные вопросы теории и практики филологических исследований: материалы III Международной научно-практической конференции. Прага: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2013. С. 132 – 135.

АНОТАЦІЯ

Лелюк О. О. Стилїстика і прагматика синтаксичних конструкцій із підрядним компонентом причини в українській художній прозі 90-х років ХХ – початку ХХІ столїття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків, 2018.

У дисертаційній роботі здійснено структурно-семантичний аналіз складнопідрядних конструкцій із підрядним компонентом причини, що функціують у творах української художньої літератури 90-х років ХХ – початку ХХІ столїття; визначено типологічні ознаки названих структур; схарактеризовано досліджувані утворення за ознакою семантико-граматичного оформлення головного складника й семантичного наповнення головного і підрядного складників; досліджено й обґрунтовано їхній функційно-стилістичний потенціал як текстотвірного й художньо-виражального засобу; розкрито специфіку реалізації аналізованих конструкцій як одиниці комунікативного синтаксису.

Ця робота є першим в українській синтаксичній науці дослідженням, де складнопідрядні конструкції з підрядним компонентом причини виступили самостійним предметом вивчення як цілісна синтаксична одиниця мови й активна функційно-стилістична і продуктивна комунікативно-прагматична одиниця мовлення.

Ключові слова: складнопідрядна конструкція з підрядним компонентом причини, функційно-стилістичний потенціал, текстотвірний засіб, художньо-виражальний засіб, комунікативно-інтенційний зміст, мовленнєвий акт.

АННОТАЦИЯ

Лелюк Е. А. Стилистика и прагматика синтаксических конструкций с придаточным причины в украинской художественной прозе 90-х годов XX – начала XXI века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков, 2018.

В диссертационной работе выполнен структурно-семантический анализ сложноподчиненных конструкций с придаточным причины, которые функционируют в произведениях украинской художественной литературы 90-х годов XX – начала XXI века; определены типологические признаки названных сложных структур; охарактеризованы исследуемые образования по признаку семантико-грамматического оформления главной предикативной части и семантического наполнения главного и придаточного компонентов; исследован и аргументирован их функционально-стилистический потенциал как текстообразующего и художественно-изобразительного средства; раскрыта специфика реализации названных конструкций как единицы коммуникативного синтаксиса.

Данная работа – первое в украинской синтаксической науке исследование, в котором сложноподчиненные конструкции с придаточным причины являются самостоятельным предметом изучения как целостная синтаксическая единица языка и активная функционально-стилистическая и продуктивная коммуникативно-прагматическая единица речи.

Ключевые слова: сложноподчиненная конструкция с придаточным причины, функционально-стилистический потенциал, текстообразующее средство, художественно-изобразительное средство, коммуникативно-интенциональное содержание, речевой акт.

SUMMARY

Leliuk O. O. Stylistics and pragmatics of syntactic constructions with a cause-subordinate clause in the Ukrainian fiction prose of the 1990s – early 21st century. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2018.

The thesis presents the analysis of complex constructions with a cause-subordinate clause as for their functional and stylistic organization and communicative and pragmatic implementation in the Ukrainian fiction prose of the late 20th and early 21st century.

The study found represented in the modern Ukrainian prose complex structures that have predicative parts with semantic-syntactic relations of cause are implemented as separate syntactic units of elementary and non-elementary structure, and as parts of a multicomponent syntactic formations that reveal the multifaceted connections of the studied sentences with other grammatical structures.

It is determined that the analyzed structures are represented by syntactic units of both 'classical' and optional forms that expand the implementation possibilities of complex constructions of causal semantics in the modern Ukrainian literary language.

It is proved that expression of the cause in a complex structure is motivated by presence of a denial, expression of a will or assertion in the main predicative part, as well as semantic content of the main and subordinate parts.

The attention is paid to the fact that the complex constructions of causal semantics are an active linguistic means of modeling the author's artistic picture of the world, which manifests itself in ensuring structural connectivity of individual units of the fiction text via anaphoric, cataphoric and anaphoric-cataphoric structural connections within the paragraph and actualization of semantic relations that contribute to the disclosure of microtopic of the narrative, and thereby the formation of a holistic theme of the whole text.

The artistic speech represents such pragmatic types of the analyzed syntactic structures that reveal an illocutionary force of a constative (pure message), quesitive (pure question), combination of several communicative intentions: constative + menasive (message + threat); constative + quesitive (message + question). Sentences with a directive communicative-intentional content of the main part can be found only in combination with the components that have another communicative intention: injunctive + menasive (order + threat); injunctive + constative (order + message); injunctive + quesitive (order + question); requestive + menasive (request + threat); requestive + constative (request + message). There are also cases of pragmatic transposition.

The distinguished pragmatic types of complex structures with a cause-subordinate clause actualize the following speech acts. By the nature of the illocutionary force, constative is realized in the representative; injunctives or requestives in combination with other types presented in the subordinate part are implemented in the directive, the combined type with the menasive in the adjunct component is met in the comissive, constative – in the expressive, constative – in the declarative. By the number of illocutionary forces, constructions all components of which have the same communicative-intentional content (constatives and quesitives) are represented in simple speech acts; the hybrid ones contain structures where main and subordinate predicative parts have different illocutionary force (all mentioned combined types). By the structure, the constructions where main and

subordinate components have a different communicative-intentional content contribute to actualization of the complex speech act. By the type of interactivity, constatives function in one-sided speech acts; two-sided ones contain both those having the same illocutionary force, and those that combine different communicative-intentional content in main and subordinate parts.

The investigated formations are active components of the syntactic structure of various forms of speech communication (external and inner speech). By this, they confirm the possibility of revealing their communicative potential.

The studied constructions found in the texts function as emotionally neutral and emotionally filled units of speech that are implemented with the help of such communicative types as proper declarative, proper interrogative, declarative-interrogative, imperative-declarative, and optative-declarative ones. The totality of these communicative types of the analyzed syntactic constructions makes up their communicative paradigm.

Consequently, complex structures with causal relations are an active and productive structural and semantic unit of language and a communicative-functional unit of speech.

Keywords: complex structure with a cause-subordinate clause, artistic-expressive potential, pragmatic type, communicative-intentional content, illocutionary force, speech act, communicative paradigm.

Відповідальна за випуск – Н. М. Чернушенко

Підписано до друку 20.08.2018. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № б/н.
Надруковано СПД ФО Степанов В. В., м. Харків, вул. Ак. Павлова, 311
Свідоцтво про державну реєстрацію В00 № 941249 від 28.01.2003 р.

